

Blauwe Kiekendieven *Circus cyaneus* foerageren en slapen in percelen ongedorste gerst in Drenthe

Henk Jan Ottens

Normaliter slapen Blauwe Kiekendieven in Drenthe op (natte) heidevelden. Hierbij gaat het, afhankelijk van het voedselaanbod, in meerderheid om volwassen mannetjes (van Manen 1996). Als gevolg van het natte najaar in 1998 bleken in de buurt van Anderen (atlasblokken 12-35-53 en 12-45-13) twee percelen gerst te nat om volledig te kunnen worden gedorst. Er resteerden vier ongedorste stukken, samen c. 3 ha (ongeveer 13% van de totale oppervlakte), die een buitenkans vormden voor muizen en zaadetende vogels. Van december 1998 tot begin april 1999 verbleven er op de percelen, naast honderden Veldleeuweriken, Spreeuwen, Kramsvogels, Geelgorzen en Ringmussen, permanent twee tot vijf Blauwe Kiekendieven. Opvallend was dat het hierbij vooral om onvolwassen vogels ging. De verrassing werd nog groter toen bleek dat drie van de vier ongedorste stukken ook als slaappleats werden gebruikt. Besloten werd om overdag het gedrag van de aanwezige Blauwe Kiekendieven te observeren, binnenvallende vogels op de slaappleatsen te tellen en voedselgegevens te verzamelen door maandelijks naar braakballen te zoeken.

Gebied

Beide percelen liggen op een sterk glooiend deel van de Hondsrug en een zijdal van de Drentse Aa. Ze werden van elkaar gescheiden door een perceel bieten dat eveneens ongeogst was gelaten. Naar het oosten maken de percelen deel uit van een groot akkerbouwgebied waarin de teelt van aardappels, bieten en granen domineert. In dezelfde richting lopen de percelen gestaag naar beneden. In het uiterste puntje van perceel I bevindt zich een ontwaterd veentje, de Legelpoel. De westgrens van het gebied wordt gevormd door de verharde weg van Anderen naar Anloo, de zuidgrens door het Westerholt. Dit gebied van Staatsbosbeheer bestaat uit een heide afgewisseld met verschaalde graslanden en loofbosjes. Op beide percelen lagen twee ongedorste stukken (A & B en C & D). A en D waren door hun ligging op het hoogste punt relatief droog (Foto 1). B en C waren veel natter, vooral in B stond het water op enkele plekken tot aan de knie!

Werkwijze

Na de ontdekking van de permanente aanwezigheid van de Blauwe Kiekendieven zijn van 16 december 1998 tot 2 april 1999 in totaal 23 bezoeken gebracht, variërend van slaaptellingen (alleen 's avonds), tot het maandelijks verzamelen van braakballen en observaties in de ochtend- en middaguren. Vanuit mijn auto werd met telescoop

en verrekijker geobserveerd. Tijdens elk bezoek werd getracht het geslacht en de leeftijd van de vogels vast te stellen, werden het aantal aanwezige individuen geteld en werden notities gemaakt over gedrag.



Foto 1. Groep Spreeuwen bij veld D, met rechts een onge oogst perceel bieten, Anderen, 9 februari 1999 (Henk Jan Otten). *Flock of Starlings on plot D, next to a field with unharvested beets, Anderen. 2 Februarv 1999.*

Doordat de vogels zich over het algemeen goed lieten observeren (zittend op de grond of op een paaltje), vond geslachtsbepaling bij onvolwassen mannetjes voornamelijk plaats op basis van iriskleur en lichaamsgrootte. Onvolwassen mannetjes krijgen in het eerste kalenderjaar reeds een gele iris, wat geslachtsbepaling mogelijk maakt (Forsman 1993). Tussen adulte mannetjes en subadulte mannetjes (tweede winter) werd geen onderscheid gemaakt.

Bij de leeftijdsbepaling van volwassen en onvolwassen vrouwtjes werd vooral gelet op de aanwezigheid van dwarsbandering op de bovenhand (alleen volwassen vogels), de aanwezigheid van donkere armpennen en de aanwezigheid van lichte toppen op de dekveren (onvolwassen vogels). Desondanks kan leeftijd- en geslachtsbepaling bij Blauwe Kiekendieven onder slechte lichtomstandigheden bijzonder lastig zijn, zodat incidenteel determinatiefouten niet uitgesloten zijn.

Bij het verzamelen van voedselgegevens kan worden verwezen naar de methode zoals beschreven in Van Manen (1996). Bij vogelprooien zijn plukresten niet meegeteld om dubbeltellingen te voorkomen, maar alleen prooien afkomstig uit braakballen (Foto 2). Alleen in maart werden géén braakballen meer gevonden; de in Tabel 1 opgevoerde vogels zijn plukresten.



Foto 2. Stapel braakballen van Blauwe Kiekendieven van slaappleats A, klaar om uitgeplozen te worden, verzameld op 2 Februari 1999 te Anderen (Henk Jan Ottens). *Pile of Hen Harrier pellets collected on 2 Februarv 1999 at roost A.*

Resultaten

Aantallen overdag

Van december 1998 tot begin april 1999 verbleven op perceel I en II gemiddeld twee tot vijf Blauwe Kiekendieven. Van december tot 11 januari werden de meeste vogels geteld (tellingen alleen 's middags). Een veel voorkomende samenstelling in deze periode was de aanwezigheid van drie onvolwassen mannetjes, een volwassen mannetje en een onvolwassen vrouwtje. Een periode met sneeuwval op 12 en 13 januari lijkt voor een omslag te hebben gezorgd. Nadien waren de aantallen kleiner. Vanaf 27 januari werd perceel I verdedigd door een onvolwassen vrouwtje en waren op perceel II afwisselend één tot twee onvolwassen mannetjes ter plaatse. Tijdens een laatste telling op 2 april waren op perceel II nog twee onvolwassen vogels ter plaatse (met zekerheid één onvolwassen vrouwtje en waarschijnlijk een onvolwassen mannetje).

Gedrag

De jacht concentreerde zich vooral op het geooogste deel van beide graanpercelen. Het omringende gras- en bouwland werd niet of nauwelijks gebruikt. Er werd gejaagd door op kenmerkende wijze op geringe hoogte vliegend de grond af te schuimen of door vanaf de grond of weidepaaltje toe te slaan. Een aantal keren zag ik hoe in het stoppelgedeelte een muis werd gevangen. Op 5 januari sloeg een juveniel mannetje na een abrupte duikeling een muis, verorberde deze en hervatte na vijf minuten de jacht. Het onvolwassen vrouwtje van perceel I ving op 27 januari, gezeten tussen een aantal Zwarte Kraaien, vanaf de grond een muis. Ze kon de muis meteen inleveren bij één van de Zwarte Kraaien.

Naarmate de tijd vorderde, werd het onvolwassen vrouwtje van perceel I steeds territorialer. Dit gedrag werd in december en begin januari, toen nog meerdere vogels aanwezig waren, niet opgemerkt. Met hand en tand begon ze haar activiteitsgebied tegen indringers te verdedigen. Hierbij ging ze voornamelijk tekeer tegen soortgenoten, maar soms werd ook een passerende Buizerd lastig gevallen.

Tekenend voor deze periode is haar gedrag op 31 januari:

- 16.00 Aankomst en aanvang observaties;
- 16.05 Onvolwassen ♀ van perceel I zit op weidepaaltje aan rand perceel;
- 16.52 Vanaf haar zitpost merkt ze een volwassen ♂ op en attaqueert hem direct;
- 16.55 Terug op paaltje;
- 16.57 Slaat muis tussen graanstoppels;
- 17.00 Terug op paaltje;
- 17.05 Aankomst volwassen ♂ op slaappleats A, ze blijft zitten;
- 17.15 Komst juveniel ♂ bij slaappleats B, wordt onmiddellijk verjaagd;
- 17.25 Volwassen ♀ weg in slaappleats A, maar door onvolwassen ♀ weer opgepest;
- 17.28 Onvolwassen ♀ weg in slaappleats A, tezamen met ad.♂, juv.♂ en ad.♀.

Aantallen op de slaappleatsen

Slaappleats A was het meest in trek. A lag relatief het hoogst en was het minst nat, terwijl in B slechts op droge randjes en op kleine verhogingen geroest kon worden. Door het verspreide slapen kunnen met name in B en C invallende vogels zijn gemist. De maximale aantallen in Tabel 1 kunnen daarom in werkelijkheid wat hoger hebben gelegen. Door de ligging direct langs de verharde weg werd in D niet geroest. Ondanks verschillende controles werden ook nimmer braakballen in D gevonden.

In Tabel 1 staat het aantal slaappleatstellingen weergegeven. Verschillen tussen maanden kunnen geprononceerd zijn door een onevenredige tijdsinvestering per maand. Toch is duidelijk dat het aantal getelde vogels op de slaappleatsen afnam in de tijd. Dit was ook te merken aan de afname van het aantal gevonden braakballen.

Op de slaappleatsen domineerden onvolwassen vogels. Dit zullen vooral dieren zijn geweest die permanent op de twee graanpercelen verbleven, aangevuld met onvolwassen en volwassen soortgenoten uit de omgeving. Van december tot half februari varieerde het aandeel volwassen mannetjes op de slaappleatsen van 17 tot

38%. Vanaf 12 februari werden geen volwassen mannetjes meer rond de slaappleatsen gezien. Op 19 maart werden in het geheel geen slapende vogels meer aangetroffen, ondanks de aanwezigheid overdag van een onvolwassen mannetje en vrouwtje. Mogelijk zal de heide op het Westerholt als nieuwe slaappleats hebben gediend. Meermalen werd gezien dat Blauwe Kiekendieven tijdens slaaptellingen op het laatste moment in de richting van het Westerholt verdwenen.

Tabel 1. Maandelijks overzicht van het aantal tellingen, maximum aantal getelde individuen op de slaappleats, percentage volwassen mannetjes op de slaappleats en voedselkeus (alleen braakballen) van Blauwe Kiekendieven bij Anderen in 1998/99. *Monthly number of counts, maximum number counted, proportion of adult males and prey items (pellet analysis only) at the Hen Harrier roost near Anderen in the winter of 1998/99.*

Maand <i>Month</i>	Nov/Dec	Januari	Februari	Maart
Aantal tellingen <i>Number of counts</i>	2	6	3	1
Maximum aantal <i>Maximum N counted</i>	6	11	4	0
Gemiddeld aantal <i>Average N counted</i>	4.5	7.6	3.3	0
% adulte mannetje <i>% adult male</i>	22	33	0	-
Aantal prooien <i>Number of prey items</i>	130	126	32	4
% Veldmuis <i>% Microtus arvalis</i>	91	92	94	0
% vogels <i>% Birds</i>	8	5	6	100

In tegenstellingen tot slaappleatsen op heidevelden kon het gedrag na het invallen op de slaappleats worden gevolgd doordat de vogels in een aantal gevallen zichtbaar bleven. Op 27 december leverde dit een aardige waarneming op van drie onvolwassen mannetjes, die de jacht na het invallen in C voortzetten. Voornamelijk stilzittend scharrelden ze af en toe als kippen door het graan om nog een muisje te verschalken.

Voedsel

In totaal werden 292 prooien op naam gebracht, namelijk: 2 Bosspitsmuizen *Sorex araneus/coronatus*, 2 Aardmuizen *Microtus agrestis*, 264 Veldmuizen *M. arvalis*, 1 Dwergmuis *Micromys minutus* en 23 vogels. De Veldmuis is met 90.4% de belangrijkste prooi, gevolgd door vogels met 7.9%. Bosspitsmuis, Aardmuis en Dwergmuis spelen samen met 1.7% een onbeduidende rol in het prooibestand. Deze prooisamenstelling komt vrijwel overeen met het menu verzameld op andere Drentse slaappleatsen (van Manen 1996). Hier werden in 1989-95 in totaal 1093 prooien gedetermineerd, met Veldmuis (90.9%) en vogels (7.5%) als belangrijkste prooien.

In totaal werden in het veld 12 geplukte vogels gevonden. Deze prooien zijn toegeschreven aan Blauwe Kiekendieven op basis van de manier van plukken. Vaak zaten beide vleugels en poten nog aan het karkas vast en werden de vogels nogal eens verplaatst tijdens het plukken. Dit komt niet overeen met de wijze van plukken door Sperwers en Haviken. Smellekens werden niet in het gebied waargenomen. Bij

de 12 prooien ging het om: 5 Kramsvogels *Turdus pilaris*, 3 Veldleeuweriken *Alauda arvensis*, 2 Merels *T. merula* en 2 Spreeuwen *Sturnus vulgaris*. De aanwezigheid van twee geplukte Merels is een raadsel, de overige soorten waren in grote groepen gedurende de winter aanwezig.

Overige waarnemingen

Naast de Blauwe Kiekendieven waren ook andere soorten permanent aanwezig om te profiteren van de voedselrijkdom. Hieronder volgt een opsomming van de maximale aantallen: Blauwe Reigers *Ardea cinerea* 1-2, Buizerds *Buteo buteo* 3-4, Torenvalken *Falco tinnunculus* 1-2, Veldleeuweriken 500, Spreeuwen 500, Kramsvogels 150, Geelgorzen 50, Rietgorzen 20, Ringmussen 50, Zwarte Kraaien *Corvus corone* 25 en Kauwen *C. monedula* 150.

Als klap op de vuurpijl werd op 20 december en 13 januari zelfs tweemaal een Klapekster *Lanius excubitor* langs perceel II gezien (een Klapekster in cultuurland!). Waarschijnlijk ging het om dezelfde vogel van het Westerholt. Al deze vogels kwamen af op het ongeoogste graan of op de muizen die profiteerden van dat graan. Vooral op het stoppeland waren concentraties holletjes van Veldmuizen te vinden, met soms meterslange loopgangen. In de ongedorste stukken leek de Dwergmuis dominant. Naast veel zichtwaarnemingen werden ook veel uitgezakte nestjes tussen de halmen gevonden.



Foto 3. Mannetje Blauwe Kiekendief (tweede winter) dodelijk verstrikt in prikkeldraad, met op de achtergrond slaapplaats A te Anderen, 20 december 1998 (Henk Jan Ottens). *Second-winter male Hen Harrier fatally entangled in barbed wire, with roost A in the background, near Anderen, 20 December 1998.*

Op 20 december vond ik een subadult mannetje hangend in het prikkeldraad langs slaappleats A. Waarschijnlijk is de vogel enkele dagen daarvoor, tijdens het rondvliegen boven de slaappleats, tegen het draad gevlogen en heeft hij zich hierbij dodelijk verstrikt (Foto 3).

Discussie

In het materiaal van Willem van Manen (1996) overheersen op Midden-Drentse slaappleats volwassen mannetjes. Echter, naarmate het aantal kiekendieven op zijn slaappleats toenam onder invloed van gunstige voedselomstandigheden, daalde het aandeel adulte mannetjes. In de zéér muizenrijke winter van 1989/90 werd het aandeel volwassen mannetjes zelfs door jonge vogels overtroffen. Hier gaat de vergelijking met de situatie in Anderen op. In Anderen was sprake van een overweldigend voedselaanbod en overheersten eveneens onvolwassen vogels op de slaappleats. Dat het op deze plek om zeer goede omstandigheden ging, wordt misschien bevestigd door een eenmalige telling op 12 januari op het Hingstveen (de belangrijke slaappleat in het materiaal van Willem van Manen, hemelsbreed op 9.5 km van Anderen). Vier van de vijf vogels die deze avond invielen, waren volwassen mannetjes. Hoewel het hier slechts om één telling gaat, is het wellicht een aanwijzing dat elders het voedselaanbod minder gunstig was.

De situatie in Anderen maakte duidelijk dat onvolwassen vogels uitstekend in staat zijn voedselrijke stukken (Foto 4) te exploiteren en te verdedigen tegen volwassen soortgenoten, terwijl je, hiërarchisch gezien, juist het tegenovergestelde zou verwachten.

Dank

Willem van Manen dank ik voor het uitlenen van zijn telescoop en zijn assistentie tijdens een slaappleatstelling in januari.

Summary: Hen Harriers *Circus cyaneus* foraging and roosting in unharvested barley fields in Drenthe

Hen Harriers wintering in Drenthe normally roost on wet heatherland. Due to abundant rainfall, several fields with barley and beets (c. 3 ha in size) could not be harvested in autumn 1998 and laid fallow throughout winter and early spring. Consequently, Field Voles *Microtus arvalis* and Harvest Mice *Micromys minutus* were very abundant, as were several seed-eating passerines as Skylarks, Starlings, Fieldfares, Yellowhammers, Reed Buntings and Tree Sparrows. The fields attracted up to five foraging Hen Harriers at a time. Up to 12-13 January 1999, an adult male, three immature males and an immature female were present. This situation changed after 12 and 13 January 1999, apparently caused by snowfall, and smaller numbers of Hen harriers used the site. From 27 January onwards, plot I was increasingly defended by an immature female; she evicted trespassers during daytime and thereby proved that immature female Hen Harriers can successfully defend feeding sites against adults. Plot II was alternately used by one or two immature birds, at least one of which was an immature female (the other probably an immature male). Other birds apparently hunted elsewhere and used the site only for roosting (Table 1). Throughout winter 1998/99, immature birds were more numerous than adults (the latter mostly males); after 12 February adult males were completely absent. The roost was deserted from 19 March onwards, despite the presence of an

immature male and ditto female during daytime. A second-winter male got fatally entangled in barbed wire at the roost (Foto 3).

Pellet analyses showed that Field Voles constituted the main prey: 264 *Microtus arvalis*, 2 *M. agrestis*, 2 *Sorex araneus/coronatus*, 1 *Micromys minutus* and 23 birds. Twelve pluckings added 5 *Turdus pilaris*, 3 *Alauda arvensis*, 2 *T. merula* and 2 *Sturnus vulgaris* to the list of prey items.

Literatuur

Forsman D. 1993. Roofvogels van Noordwest-Europa. GMB Uitgeverij, Haarlem

van Manen W. 1996. Demografie en voedsel van overwinterende Blauwe Kiekendieven *Circus cyaneus* in Drenthe. Limosa 69: 9-12.

Adres: Boterakker 15, 9451 GS Rolde.



Foto 4. Detailopname van een ongedorst perceel met gerst in de sneeuw te Anderen, 9 februari 1999 (Henk Jan Ottens). *Part of the unharvested barley field in the snow, Anderen, 9 February 1999.*